

Снігур Катерина Володимирівна
*асистент кафедри туризму та країнознавства,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Снигур Екатерина Владимировна
*ассистент кафедры туризма и страноведения,
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского*

Snihur Kateryna
*Assistant of the Department of Tourism and Country Studies,
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-5-4978

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ РЕКРЕАЦИОННЫХ СИСТЕМ

THEORETICAL FRAMEWORK OF TERRITORIAL RECREATIONAL SYSTEMS FORMATION PROCESS

Анотація. Розробка концепцій та цільових і регіональних програм розвитку рекреації неможлива без обґрунтування основних концепцій територіальних рекреаційних систем, що становлять теоретичну основу дослідження процесів формування та розвитку та становлення територіальних рекреаційних систем. Основна мета дослідження – визначення сутності та поглиблення теоретичних основ дослідження формування та розвитку територіальних рекреаційних систем. Науковий інтерес до даної проблематики полягає у дослідженні сучасних закономірностей геопросторової організації рекреації, виявленні довгострокових тенденцій розвитку територіальних рекреаційних систем та удосконаленні систем їх управління, практичний – у врахуванні цих тенденцій при розробці стратегій, цільових та регіональних програм розвитку рекреації та маркетингових стратегій просування національного продукту на міжнародний ринок.

В статті проаналізовано зміст та характерні особливості процесів формування та функціонування концепції територіальних рекреаційних систем В. Преображенського, концепції життєвого циклу територіальних рекреаційних систем Р. Бутлера та концепції соціокультурних середовищ Д. Ніколаєнка. Особлива увага приділяється внутрішнім закономірностям систем та взаємодії їх елементів, як між собою, так і з елементами інших системами, рекреаційному менеджменту та маркетингу рекреаційних послуг.

В результаті визначено та окреслено основні аспекти, що формують сутність поняття територіальної рекреаційної системи, та встановлено, що класичні концепції територіальних рекреаційних систем не повною мірою розкривають характер взаємозв'язків підсистем, блоків і елементів територіальних рекреаційних систем, властивості і фактори їх формування та потребують перегляду з урахуванням сучасних ефективних міждисциплінарних механізмів розвитку рекреаційної сфери.

Ключові слова: рекреація, система, рекреаційна система, територіальна рекреаційна система, елементи рекреаційної системи, концепції територіальних рекреаційних систем.

Аннотация. Разработка концепций, целевых и региональных программ развития рекреации невозможна без обоснования основных концепций территориальных рекреационных систем, составляющих теоретическую основу

исследования процессов формирования и развития и становления территориальных рекреационных систем. Основная цель исследования – определение сущности и углубление теоретических основ исследования формирования и развития территориальных рекреационных систем. Научный интерес к данной проблематике заключается в исследовании современных закономерностей геопространственной организации рекреации, выявлении долгосрочных тенденций развития территориальных рекреационных систем и совершенствовании систем их управления, практический – в учете этих тенденции при разработке стратегий, целевых и региональных программ развития рекреации и маркетинговых стратегий продвижения национального продукта на международный рынок.

В статье проанализированы содержание и характерные особенности процессов формирования и функционирования концепции территориальных рекреационных систем В. Преображенского, концепции жизненного цикла территориальных рекреационных систем Р. Бутлера и концепции социокультурных сред Д. Николаенко. Особое внимание уделяется внутренним закономерностям систем и взаимодействия их элементов, как между собой, так и с элементами других систем, рекреационному менеджменту и маркетингу рекреационных услуг.

В результате определены и обозначены основные аспекты, формирующие сущность понятия территориальной рекреационной системы, и установлено, что классические концепции территориальных рекреационных систем не в полной мере раскрывают характер взаимосвязей подсистем, блоков и элементов территориальных рекреационных систем, свойства и факторы их формирования и требуют пересмотра с учетом современных эффективных междисциплинарных механизмов развития рекреационной сферы.

Ключевые слова: рекреация, система, рекреационная система, территориальная рекреационная система, элементы рекреационной системы, концепции территориальных рекреационных систем.

Summary. The development of concepts and target and regional programs for the development of recreation is impossible without substantiating the basic concepts of territorial recreational systems, which constitute the theoretical framework for the territorial recreational systems formation and development and establishment processes study. The main purpose of the research is to determine the essence and deepen the theoretical foundations of the territorial recreational systems formation and development study. Scientific interest to this problem is to study contemporary regularities of geospatial recreation organization, to identify long-term trends in the territorial recreational systems development and to improve their management systems, and practical – to take into account these trends in the development of strategies, target and regional programs for the development of recreation and marketing strategies for promoting the national product on international market.

The article analyzes the contents and characteristic features of V. Preobrazhensky's concept of territorial recreational systems formation and functioning processes, R. Butler's concept of the territorial recreational systems lifecycle and D. Nikolaienko's concept of socio-cultural environments. Particular attention is paid to the internal laws of systems and their elements the interaction, both between themselves and with elements of other systems, recreational management and recreational services marketing.

As a result, the main aspects that form the essence of the notion of a territorial recreational system are determined and outlined, and it is established that the classical concepts of territorial recreational systems do not fully provide insight into the nature of territorial recreational systems subsystems, blocks and elements interconnection, their formation properties and factors, and need reconsideration taking into account modern effective interdisciplinary mechanisms of recreational sphere development.

Key words: recreation, system, recreational system, territorial recreational system, recreational system elements, territorial recreational systems concepts.

Постановка проблеми. Однією з основних стратегічних цілей Стратегії розвитку туризму та курортів в Україні є забезпечення системного і ефективного розвитку курортів та рекреації, що обумовлює об'єктивну потребу досліджень теоретичних основ процесів формування територіальних рекреаційних систем, результати яких можуть бути використані як в науковому так і в практичному значенні. Науковий інтерес полягає дослідженні сучасних закономірностей геопросторової організації рекреації, виявленні довгострокових тенденцій розвитку територіальних рекреаційних систем

та удосконаленні систем їх управління. Практичний — у розробці стратегій, цільових та регіональних програм розвитку рекреації та маркетинговий стратегій просування національного продукту на міжнародний ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теоретичних засад рекреації повсякчас у дослідницькому полі рекреаційної географії. Серед дослідників, що займались безпосередньо розробкою концепцій варто відмітити: В. С. Преображенського (Концепція територіальних рекреаційних систем) [1], Д. Ніколаєнка (Концепція соціокультурних

середовищ) [2] та Р. Бутлера (Концепція життєвого циклу територіальних рекреаційних систем) [3].

Дослідженням теоретичних основ процесів формування, структури та розвитку територіальних рекреаційних систем займалися: Кифяк В. Ф., присвятив роботи аналізу вихідних умов формування і класифікації територіально-рекреаційних систем [4], Ван Ціншен та О. Г. Топчієв досліджували теоретичні та методологічні аспекти формування рекреаційних систем [5].

Цілі статті. Мета статті — визначення сутності та поглиблення теоретичних основ дослідження формування та розвитку територіальних рекреаційних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатомірність предмета дослідження рекреаційної географії зумовлює мультиплікативну сутність її теоретичного арсеналу. Теоретичні концепції територіальних рекреаційних систем формують теоретичне ядро сучасної рекреології та рекреаційної географії.

Концепція територіальних рекреаційних систем В. Преображенського є однією з перших що пояснює сутність територіальних рекреаційних систем, рекреаційного простору та їх становлення. За визначенням В. Преображенського територіальна рекреаційна система — це соціальна географічна система, що складається із взаємопов'язаних підсистем: органу управління та рекреантів, природних і культурних комплексів, обслуговуючого персоналу та інженерних споруд, яка характеризується як функціонально цілісністю, так і територіальною. Автор характеризує територіальну рекреаційну систему передусім як функціональну. Зв'язки між елементами системи творять її структуру. Кожна територіальна рекреаційна система складається з п'ятьох підсистем: рекреанти, природні та культурні комплекси, включаючи рекреаційні ресурси; інфраструктурно-технічні системи для забезпечення нормальної життєдіяльності відпочиваючих та обслуговуючого персоналу; обслуговуючий персонал, завданням якого є професійне і якісне обслуговування рекреантів; органи управління, що здійснює контроль за оптимальним співвідношенням усіх підсистем [1]. Дані підсистеми взаємодіють між собою і є взаємозалежними. Вони можуть розташовуватися в конкретній просторовій одиниці, наприклад в регіоні, або можуть бути окремо від неї.

Центром територіальної рекреаційної системи В. Преображенський вважав рекреантів та наголошував, що їх зв'язок з іншими підсистемами залежить як від індивідуальних особливостей конкретної людини або групи, так і від національних, регіональних соціальних та вікових особливостей.

Природні й культурні територіальні рекреаційні комплекси представлені не лише як ресурси, а й умови задоволення рекреаційних потреб рекреантів, технічні системи крім забезпечуючої функції, задовольняють специфічні рекреаційні потреби відпочиваючих. Обслуговуючий персонал за допомогою технічних систем і природних комплексів обслуговує рекреантів, надаючи їм широкий пакет послуг, що містить різного типу туристичні товари, інформацією, зв'язком тощо. І, нарешті, орган управління, аналізуючи результати функціонування підсистем, приймає необхідні рішення про зміни співвідношень між підсистемами на користь рекреантів. Автор концепції підкреслює, що дослідження територіальної рекреаційної системи перш за все полягає в аналізі внутрішніх зв'язків і явищ, що відбуваються в їх межах та впливів інших територіальних систем [1].

Однак, концепція рекреаційних систем В. Преображенського є вузькоспеціалізованою і спрямованою лише на надання рекреаційних послуг. Крім того в системі взагалі відсутні такі елементи як рекреаційний менеджмент та маркетинг рекреаційних послуг, наявність яких забезпечила б ефективну діяльність та конкурентоспроможність рекреаційної системи на ринку рекреаційних послуг.

Зважаючи на останнє, при дослідженні процесів формування та функціонування територіальних рекреаційних систем, зростає роль міждисциплінарних концепцій. Серед таких: концепція життєвого циклу територіальних рекреаційних систем Р. Бутлера [3] та концепція соціокультурних середовищ Д. Ніколаєнка [2].

У мезо- та локальному масштабі геопросторової організації для пояснення особливостей розвитку рекреаційних центрів і районів активно використовується концепція життєвого циклу територіальних рекреаційних систем. За Р. Бутлером, територіальна рекреаційна система — туристичний ареал, у своєму розвитку хронологічно проходить через шість стадій: народження (відкриття), стартового зростання (просування на ринок), активного розвитку, зрілості, стагнації та окремих проявів економічного спаду, занепаду чи реорганізації [3].

І стадія життєвого циклу територіальної рекреаційної системи відбувається тоді, коли в неї вперше прибуває група мандрівників, яких можна вважати першовідкривачами, тих, які прагнуть уникнути центрів відпочинку, туристичних буз та стандартизованих маршрутів, і намагаються задовольнити свої потреби в рекреації подалі від основних територіальних скупчень рекреантів. II стадія життєвого циклу це стадія популяризації і просування локальної рекреаційної системи на регіональний

ринок. III стадія життєвого циклу характеризується модернізацією відповідно до запитів рекреантів та наявного рекреаційно-ресурсного потенціалу. Контроль за розвитком і функціонуванням територіальної рекреаційної системи переходить з рук місцевої адміністрації в руки зовнішніх компаній. На IV стадії життєвого циклу, стадії зрілості, спостерігається сповільнення темпів приросту прибуттів гостей, хоча загальна кількість відвідувачів територіальної рекреаційної системи ще зберігає тенденцію до незначного зростання. Курорт переростає у широковідомий центр рекреації зі сформованою клієнтурою і стандартизованим набором туристичних послуг. V стадія життєвого циклу, стадія економічного спаду та стагнації територіальної рекреаційної системи. Характерними ознаками п'ятої стадії життєвого циклу є: втрата інтересу для масового споживача, виснаження окремих рекреаційних ресурсів, процеси закриття рекреаційних закладів, їх банкрутства чи зміни роду діяльності окремих підприємств. В реальності такий перехід від стадії стабільного процвітання до стадії занепаду і стагнації для курортів може відбуватися як плавно, так і дуже різко [3].

Варто відзначити, що в даній концепції поняття «туристичний ареал» є змістовно «розмитим», адже характер його геопросторових меж, зовнішньої взаємодії з іншими підсистемами (ареалами) та особливості внутрішньої організації чітко описує концепція територіальної рекреаційної системи В. Преображенського. Однак, потенціал застосування теорії життєвого циклу територіальних рекреаційних систем є доволі продуктивним при аналізі соціально-економічних передумов формування сучасної територіальної організації рекреаційної сфери. Адже саме через призму життєвого циклу територіальних рекреаційних систем можливий розгляд ключових понять часової динаміки курортних центрів.

Концепція соціокультурних систем Д. Ніколаєнко ґрунтується на соціокультурній спільності етнотериторій. Автор доволі тісно пов'язує розвиток та становлення територіальних рекреаційних систем з відповідними потребами конкретного соціокультурного утворення, які виникають на певному рівні та етапі його еволюції, крім того, робить наголос на залежності рекреаційних процесів та їх просторового прояву від особливостей соціокультурного розвитку території.

Соціокультурна теоретична та методологічна основа концепції, на думку Д. Ніколаєнко, дозволяє провести цілісний просторово-часовий аналіз не тільки регіону в цілому, але й окремого аспекту його освоєння, зокрема рекреаційного. Процес

рекреаційного освоєння території тісно пов'язаний з процесом її соціокультурного освоєння. Саме завданнями соціокультурного освоєння території визначаються рекреаційні потреби населення, які багато в чому визначають рекреаційні ресурси територіальної рекреаційної системи [2]. Автор відзначає, що рекреаційні потреби населення за різних умов середовища можуть змінюватись, а тому для рекреаційних ресурсів характерна соціокультурна просторова та часова відносність. Адже в залежності від вихідної точки зору та часу оцінки, один і той же об'єкт у просторі може оцінюватися зовсім по-різному. Тут особливо важливе значення мають ідеологічні та геополітичні фактори, що здатні певною мірою змінювати соціокультурні стандарти в рамках окремих соціокультурних систем. Серед видів рекреаційних ресурсів, що найбільше піддаються змінам варто відмітити історико-культурні рекреаційні ресурси, так як вони мають найбільш тісний зв'язок з особливостями соціокультурного розвитку та феноменами соціокультурного характеру території [2].

Отже, основну причину і фактор перетворення сукупності тих чи інших властивостей території в рекреаційні ресурси, та формування на її основі рекреаційної системи Д. Ніколаєнко вбачає у потребі соціокультурного освоєння території. При цьому в концепції практично не приділяється увага важливості природних рекреаційних ресурсів, хоча не завжди при розробці стратегій розвитку територіальних рекреаційних систем соціокультурні особливості виступають основним концептом, який би визначав туристичний імідж регіону. Тому, для реалізації заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності територіальних рекреаційних систем, при умові використання концепції соціокультурних систем, необхідно приділяти більше уваги їх обґрунтуванню.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті дослідження визначено та окреслено основні аспекти, що формують сутність поняття територіальної рекреаційної системи, поглиблено теоретичні основи концепцій територіальних рекреаційних систем, досліджено процеси їх формування, розвитку та становлення. Встановлено, що класичні концепції територіальних рекреаційних систем не повною мірою розкривають характер взаємозв'язків підсистем, блоків і елементів територіальних рекреаційних систем, властивості і фактори їх формування та потребують перегляду з урахуванням сучасних ефективних міждисциплінарних механізмів розвитку рекреаційної сфери.

Література

1. Преображенский В. С. Теоретические основы рекреационной географии — М.: Наука, 1975. — 222 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01006979329>.
2. Николаенко Д. В., Николаенко Т. В. Введение в рекреационную географию: Учеб. пособие. Харьков: Междунар. Славянский ун-т, 1998. 193 с. URL: http://tourlib.net/books_tourism/nikolaenko.htm
3. Wprowadzenie do teorii turystyki / Tadeusz Chudoba. Warszawa: Wydawnictwo AWF, 1998. 112 s <https://docplayer.pl/9236813-Teoria-turystyki-a-zarzadzanie-turystyka-tadeusz-chudoba.html>.
4. Кифяк В. Ф. Теоретичні питання аналізу вихідних умов формування і класифікації територіально-рекреаційних систем / В. Ф. Кифяк // Науковий вісник ЧТЕІ КНЕУ. Економічні науки. — Чернівці, 2007. — № 1. — С. 112–117.
5. Ван Ціншен. Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії: сучасний підхід / Ціншен Ван, О. Г. Топчієв // Український географічний журнал. — 2003. — № 1 (41). — С. 45–49.

References

1. Preobrazhenskiy, V. S. (1975). Teoreticheskie osnovy rekreatsionnoy geografii [Theoretical framework of recreational geography]. Moscow, Nauka Publ., 222 p. Available at: <https://search.rsl.ru/ru/record/01006979329>.
2. Nikolaenko D. V., Nikolaenko T. V. (1998). Vvedenie v rekreatsionnuyu geografiyu: Ucheb. posobie [Introduction to recreational geography: study guide]. Kharkov, International Slavic University Publ., 193 p. Available at: http://tourlib.net/books_tourism/nikolaenko.htm.
3. Chudoba Tadeusz (1998). Wprowadzenie do teorii turystyki. Warszawa, Wydawnictwo AWF, 112 s. Available at: <https://docplayer.pl/9236813-Teoria-turystyki-a-zarzadzanie-turystyka-tadeusz-chudoba.html>.
4. Kyfiak, V. F. (2007). Teoretychni pytannia analizu vykhidnykh umov formuvannya i klasyfikatsii terytorialno-rekreatsiinykh system [Theoretical issues of territorial-recreational systems formation and classification initial conditions analysis]. Naukovyi visnyk ChTEI KNEU. Ekonomichni nauky [Scientific Bulletin of ChTEI KNEU. Economic Sciences]. Chernivtsi, no 1, pp. 112–119.
5. Tsinshen Van, Topchiiev O. H. (2003). Teoretychni ta metodolohichni aspekty rekreatsiinoi heohrafii: suchasnyi pidkhid [Theoretical and methodological aspects of recreational geography: modern approach]. Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal [Ukrainian Geographic Journal], no 1(41), pp. 45–49.